

Maciej Grabski

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

**ZIEMIE ZABRANE NA ŁAMACH
DZIAŁU LITERACKIEGO TYGODNIKA „KRAJ”
W LATACH 1883-1886**

Key words: Weekly “Kraj”, Literature section of “Kraj”, the Taken Lands, polish newspapers, literature.

Tygodnik „Kraj” był polskojęzycznym czasopismem wydawanym w Petersburgu w latach 1882-1909, przy czym w 1908 r. ukazywał się z częstotliwością dziennika [Sokołowska 2000, III, 855-858]. W latach 1882-1906 „Kraj” był redagowany przez Erazma Piltza, a od lat 1906-1909 przez Bohdana Kutylowskiego. Czasopismo spełniało istotną funkcję polityczną, gdyż propagowało program lojalizmu wobec państwa rosyjskiego. Było również źródłem wiadomości dla Polaków z Ziem Zabrzanych, pozbawionych w tym czasie własnej prasy w języku polskim.

Do połączonego 1. i 2. numeru „Kraju” z 1883 r. zaczęto dołączać rubrykę *Kurier Literacki*. W numerze 49. z 1883 r. przekształcono ją w *Dział Literacki*. Dobra sytuacja finansowa tygodnika skłoniła wydawców do zamieszczania działu literackiego w odrębnym poszycie nazwanym *Dział Literacki „Kraju”*. Ostatni, 35. numer zeszytu wydano 31 sierpnia 1886 r., a od 37. numeru tytuł przekształcono w *Przegląd Literacki „Kraju”*. Numeru 36. *Działu Literackiego „Kraju”* nie wydano [Sokołowska 2000, III, 828, 911; Kmieciak 1969, 403].

Dział Literacki był wydawany na papierze kredowym z litografiami, rysunkami, a czasami fotografiami. Zawierał interesujące teksty znanych literatów i krytyków, ciekawe recenzje i aktualne wiadomości z literatury i sztuki.

W niniejszym artykule omówię teksty zamieszczone w *Dziale Literackim* tygodnika „Kraj” publikowanym w latach 1883-1886, które dotyczyły Kraju Zachodniego (ros. Западный Край), w polskiej nauce historycznej zwanego

także Ziemiami Zabranymi. W jego skład wchodziły następujące gubernie: grodzieńska, kijowska, kowieńska, mińska, mohylewska, podolska, wileńska, witebska i wołyńska [Wiech 2008, 53].

1. Recenzje książek o Ziemiach Zabranych zamieszczone na łamach *Działu Literackiego* „Kraju”

Pierwszym opublikowanym w *Dziale Literackim* „Kraju” tekstem dotyczącym Ziemi Zabranych był artykuł anonimowego autora, zamieszczony w numerze 4. z 1884 r. Omówiono w nim książkę Franciszka Glińskiego *Rok 1847 na Białorusi. Kartka z dziejów poddaństwa*. Dotyczyła ona emigracji chłopów białoruskich w marcu i kwietniu 1847 r. w kierunku Wielkorusi. Zaznaczono, iż chłopci pochodzili z powiatów siebieskiego i drysieńskiego guberni witebskiej. Po drodze dokonywali oni ataków na dwory ziemiańskie. Niezadowolenie chłopów spowodowane było niepotwierdzoną wiadomością, z której wynikało, że robotnicy pracujący z całymi rodzinami przy budowie kolei mikołajewskiej będą po 3 latach zwolnieni z poddaństwa. Dzięki temu mieliby lepszą, w porównaniu do chłopów, sytuację ekonomiczną. Ponadto osoby skupujące majątek chłopów za bezcen, rozpowszechniały fałszywą wiadomość, że chłopci zostaną usamowolnieni oraz nadane zostaną im ziemie znajdujące się na terenie guberni wielkoruskich. Chłopci po sprzedaniu dorobku, kupowali broń i ruszali w drogę [1884, 19-20]. Streszczenie publikacji dokończono w kolejnym numerze *Kraju* [1884, 18-19]. W obu tekstach nie napisano, czym ta książka faktycznie była: zbiorem raportów, relacjami czy też opracowaniem? Publikacje o istnieniu tej pozycji były przydatne, lecz niestety anonimowy autor nie podał żadnych informacji dotyczących struktury samej książki.

Kolejnym tekstem był artykuł przeglądowy opublikowany w 1885 r. Jego autor A.L. Michalski zajął się historią języka oraz literatury Małorusinów¹. Michalski scharakteryzował ten język oraz zaprezentował najwybitniejszych pisarzy ukraińskich [Michalski 1885, 20-21]. Publikacja ta miała za zadanie ukazanie dziejów literatury ukraińskiej, co miało prawdopodobnie na celu umocnienie poczucia tożsamości narodowej Ukraińców.

Aleksander Jelski w dwóch artykułach zamieszczonych w *Dziale Literackim* omówił rolę gwary białoruskiej. Scharakteryzował ją na przykładzie działalności Wincentego Marcinkiewicza, który dokonał przekładu *Pana Tadeusza* na język białoruski, a także poety Józefa Kuczyńskiego. Omówienie gwary w ówczesnych czasach miało za zadanie rozpowszechnienia poezji ludowej,

¹ Małorusinami określano ludność zamieszkującą tereny księstwa halicko-wołyńskiego.

którą tworzono właśnie w języku białoruskim. Ponadto Jelski dowiódł, iż gwary były tym „(...) czym korzenie dla wspaniałego dębu (...)”. Oznaczało to, że gwara ludowa była tą pierwotną, stanowiącą dla mieszkańców tych terenów podstawy kultury [Jelski 1885, 14-15; Jelski 1885, 24-25]. Widać, iż ówczesni publicyści dążyli do propagowania gwar ludowych w celu krzewienia kultury oraz budowania wspólnoty wśród mieszkańców posługujących się tym językiem. Po kilku tygodniach (w okresie pomiędzy 10 a 22 marca 1885 r.) zamieszczono informację o śmierci Marcinkiewicza. Nie podano jednak dokładnej daty dziennej [Trzeciak² 1885, 21].

Antoni J. [Antoni Józef Rolle³ – uzup. M.G.] zamieścił informacje o zasobach archiwów w Witebsku i Mohylewie. Archiwum Centralne Witebskie liczyło wówczas 1823 foliałów⁴, z czego 956 dotyczyło guberni witebskiej, zaś 867 guberni mohylewskiej. Autor tekstu wymienił rodzaje znajdujących się materiałów oraz ich treść. Poinformował, że od 1871 r. rozpoczęto wydawanie tomów *Regestru Szafrąńskiego miasta jego królewskiej mości Mohylewa*. W jego pierwszym dziale⁵ skupiono się na kwestiach ekonomicznych. Tekst ten został oceniony następująco: „stanowi cenny materiał dla badacza ekonomicznych warunków miasta, udarowanego najrozleglejszym samorządem” [Rolle 1885, 16-17]. W drugim dziale skupiono się na wyciągach z ksiąg aktowych miejskich [Rolle 1885, 20-21]. Z kolei w trzecim opisano źródła omawiające kwestie jurydyczne, moralności publicznej oraz obyczajów [Rolle 1885, 20-21]. Powyższe omówienie zasobów archiwalnych dwóch ważnych guberni białoruskich miało istotne znaczenie dla ówczesnych historyków oraz archiwistów.

W 34. numerze „Kraju” zamieszczono recenzję monografii W. Antonowicza *Monografii po istorii Zapodnoj i Jugo-Zapodnoj Rosji* wydanej w Kijowie w 1885 r. liczącej 357 stron. Stanowiła kompilację artykułów oraz wcześniejszych publikacji tego autora. Załączona do niej bibliografia zawierała bogaty materiał archiwalny. W omawianym tomie recenzent stwierdził, że najważniejszy był rozdział *Zarys historii Wielkiego Księstwa Litewskiego do śmierci w. księcia Olgierda*. Kolejny interesujący, według recenzenta, tekst to *O miastach Południowo-Zachodniego Kraju*, gdzie toczyły się spory pomiędzy „żywiołem wojskowym a gminnym”. Sukces odnieśli wojskowi, co skutkowało wprowadzeniem władzy feudalnej książąt wobec miast [Hłowski 1885, 23-24].

Numer 46. „Kraju” z 1885 r. zawierał obszerny, bo przeszło 30-stronicowy dodatek literacki, który został poświęcony pamięci Adama Mickiewicza. Opisano w nim rolę twórczości Mickiewicza w literaturze litewskiej. Zwrócono przy tym uwagę na problemy translacyjne, na które natrafiali czytelnicy litewscy.

² W artykule autor posługiwał się kryptonimem *Eli*. Nazwisko i inicjał imienia ustaliłem na podstawie: Bar 1936, 10, z kolei Kmieciak 1969, 477 nazwisko to rozwinął jako Tretiak Józef.

³ Inicjał ten rozwinąłem dzięki informacjom z katalogu Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego oraz cytowanej już książki Kmieciaka 1969, 477. Antoni Józef Rolle żył w latach 1830-1894.

⁴ W czasopiśmie używano określenia folianty.

⁵ Możliwe, iż chodziło o dział w tomie albo rzeczownik „dział” posłużył za synonim słowa „tom”.

Wiązało się to z faktem, iż litewscy śpiewacy przekazywali jego pieśni ustnie, co powodowało zmiany w tekście. Dlatego też publicysta wspominał o dokonanych tłumaczeniach *Pana Tadeusza* przez Władysława Baranowskiego, a także próbie przetłumaczenia tego dzieła przez Sylwestrowicza⁶. Reporter nie potwierdził jednak, czy Sylwestrowicz dokonał przekładu tego tekstu [Budrys 1885, 30-31].

W 1886 r. omówiono tekst źródłowy zatytułowany *Materiały do historii guberni podolskiej 1792-1796 (Matierjały dla istorji podolskiej guberniji)*, które liczyły 318 stron. Zostały wydane w Krzemieńcu w 1885 r. Inicjatorem i redaktorem dokumentów był gubernator podolski Wiktor von Wahl, pełniący w roku wydania tekstu funkcję gubernatora wołyńskiego: „dziś na takąż posadę przeniesiony do Żytomierza”. W dokumentach zaprezentowano przede wszystkim akta gubernialne oraz zbiory prywatne. Zbiór ten składał się z ukazów i reskryptów carycy Katarzyny oraz rozporządzeń generał-gubernatorów i gubernatorów rządzących gubernią podolską. Łącznie wydano 137 materiałów. Dotyczyły one nie tylko Podola, ale całego obszaru Ziem Zabrzanych. Za okres chronologiczny przyjęto rządy dwóch generał-gubernatorów: Michaiła Kreczetnikowa⁷ i Timofieja Tutołmina⁸. Ten pierwszy piastował funkcję przez krótki czas, ale to on otrzymał sekretne instrukcje wcielenia ziem zachodniej Ukrainy 8 grudnia 1792 r. do Rosji. Omówiono również dokumenty dotyczące buntujących się oddziałów wojskowych. Opisując źródła, zaznaczono, iż największym problemem było uporządkowanie akt sądowych, ponieważ magistraty pozostały bez zmian, a grody i ziemstwa uległy reorganizacji, szczególnie zmieniła się sytuacja na Wołyniu. Wszak w trakcie drugiego zaboru tylko wschodnia część Wołynia została wcielona do Rosji, a jego ziemstwem zostało Zaslawie. Zamieszczono szczegółowe źródła dotyczące rządów Tutołmina od chwili objęcia urzędu 20 czerwca 1793 r.⁹ Przedstawienie jego działalności politycznej poprzedził ciąg ukazów, które obrazowały „unię” oraz „wprowadzenie panującego obrządku”. Ostatnim dokumentem zamieszczonym, prawdopodobnie w tym rozdziale był ukaz podpisany przez Katarzynę II 30 października 1796 r. Wspomniano również o nastrojach społecznych związanych z wybuchem powstania kościuszkowskiego. Co prawda na tych ziemiach nie brano bezpośredniego udziału

⁶ Zob. Kościałkowski 1939, V/4, 357-358; Kościałkowski 1939, V/4, 358. W tomie 5. *Polskiego słownika biograficznego* zamieszczono biogramy dwóch publicystów mających nazwisko Sylwestrowicz, którzy pochodzili z terenów Litwy i żyli w omawianym okresie. Możliwe, iż autor artykułu odnosił się do publikacji Dowojno-Sylwestrowicza Aleksandra (1857-1911) bądź też do Dowojno-Sylwestrowicza Mieczysława (1849-1919). Obaj publikowali teksty dotyczące obszarów Litwy.

⁷ Федоров Иосиф Иванович. В: <<http://www.prilib.ru/Lib/Pages/item.aspx?itemid=88068>> [Dostęp 27 IV 2016]. Kreczetnikow (1729-1793) funkcję generał-gubernatora kijowskiego, podolskiego i wołyńskiego pełnił w 1793 r.

⁸ Туголмин Тимофей Иванович. В: <<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1654134>> [Dostęp 29 IV 2016]. Tutołmin (3 I 1740-1 XI 1809) funkcję generał-gubernatora kijowskiego, podolskiego i wołyńskiego pełnił w 1796 r.

⁹ Prawdopodobnie był to błąd w druku, gdyż Tutołmin pełnił funkcję generał-gubernatora kijowskiego, podolskiego i wołyńskiego dopiero w 1796 r.

w walce (z nielicznymi wyjątkami). Mimo to ziemian, którzy uczestniczyli pośrednio bądź bezpośrednio, spotkały represje, takie jak konfiskaty majątków. W źródle podano też informację o powołaniu do życia komisji wojenno-śledczej w Smoleńsku. Po klęsce powstania podzielono nowe nabytki terytorialne, a namiestnictwa braclawskie, izjasławskie i mińskie przekształcono na gubernie braclawską, mińską, podolską i wołyńską. Oznaczało to wydanie dokumentów dotyczących utworzenia komór granicznych, gościńców pocztowych, wycofanie dawnej monety z obiegu oraz dozoru nad cudzoziemcami. Wymieniono również nazwiska osób pomagających Rosjanom. Rozdawnictwo, prawdopodobnie ziem bądź urzędów, objęło 68 osób, łącznie Rosjanie nadali je 85 392 osobom. Ta część stanowiła 105 dokumentów (s. 140-284), ostatni rozdział, składający się z 14 aktów, to rozporządzenia generał-gubernatora kijowskiego, podolskiego i wołyńskiego Tutolmina.

Recenzent *Działu Literackiego „Kraju”* pozytywnie ocenił źródła: „(...) stanowią poważny wcale nabytek. Wydanie książek niezłe, jak na prowincjonalną drukarnię, błędów drukarskich niewiele, dokumenty opatrzone objaśniającymi dopiskami, naliczyliśmy ich 112, nie pominięto tu głośniejszego nazwiska, a także miejscowości mniej lub więcej znane” [Rolle 1886, VII].

Kolejną naukową publikacją naukową, zrecenzowaną w *Dziale Literackim* była niewielka objętościowo praca Daniły Mordowecia *Archimandrit-getman, istoriczeskaja powiest* wydana w Moskwie w 1884 r. i licząca 76 stron¹⁰. Książka ta opisywała dzieje historycznej Ukrainy oraz rolę, jaką odegrał Jurek Chmielnicki, syn Bohdana. W opracowaniu została przedstawiona kariera wojskowa Jurka i konflikty o władzę nad wojskiem, które miały miejsce po 1659 r., czyli po śmierci Chmielnickiego. Konflikt rozegrał się pomiędzy Chmielnickim a dowódcami wojsk kozackich, którzy nie akceptowali go jako swojego przywódcy [Hgowski 1886, VII-VIII].

W *Dziale Literackim „Kraju”* zrecenzowane zostały również opowiadania (*Оповідання*) Mordowecia [Mordowec 1885]. Była to niewielka objętościowo książeczka (około 100 stron), która składała się z „pięciu szkiców, stanowiących treść tej książeczki, jedną pracę krytyczno-literacką, wydaną w osobnej broszurze (*Za kraszanku pysanka*), jeden niedokończony poemat i jeszcze parę prac drobniejszych (...)”. Jednak na samej okładce zamieszczono tytuły 17 większych prac beletrystycznych oraz historycznych, wszystkie napisano po rosyjsku. Autor recenzji-omówienia, a był nim sam Iwan Franko¹¹, podkre-

¹⁰ *Данило Мордовец „Сагайдачний. Крымская неволя”*. В: <<http://book-sale.com.ua/Bukinisticheskie-izdaniya/4702010100-002-Danilo-Mordovets-Sagaydachnyiy.-Krymskaya-nevolya.html>> [Dostęp 11 II 2016]. Daniła Łukicz Mordowec (7 (19) XII 1830-10 (23) VI 1905) był rosyjskim pisarzem, autorem popularnych w XIX w. powieści historycznych z dziejów Kozaczyzny w XVII i XVIII w. Można spotkać również zapis Mordowcew, lecz chodzi o tego samego pisarza.

¹¹ Mjm, *Iwan Franko – przeciw uciskowi ludu Galicji*. W: <<http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1215219,Iwan-Franko-%E2%80%93-przeciw-uciskowi-ludu-Galicji>> [Dostęp 1 V 2016]. Iwan Franko (27 VIII 1856-28 V 1916) był poetą, prozaikiem, dramaturgiem, krytykiem literatury oraz historykiem literatury. Ukończył studia humanistyczne na Uniwersytecie Lwowskim.

ślał dużą rolę znajomości z ukraińskim historykiem Mykołą Kostomarowem. Dzięki poznanemu historykowi Mordowец rozpoczął karierę pisarską. W swoich utworach literackich opisywał Ukrainę i jej tradycje. W późniejszych utworach, wydanych w 1882 r., Mordowец postrzegał Ukrainę jako naród z własną historią i tradycją [Franko 1886, IV-V]. Cykl utworów stanowił gloryfikację Ukrainy i jej miejsca w dziejach oraz w kształtowaniu się świadomości narodowej Ukraińców.

W *Dziale Literackim* dwukrotnie omówiono dzieło dotyczące życia Bohdana Chmielnickiego. Była to książka Piotra Bucińskiego *O Bohdanie Chmielnickim*, wydana w Charkowie w 1882 r.¹² W 1884 r. zostało przedstawione jej kolejne wydanie (nie sprecyzowano jednak które). Oceniając tekst wydania z 1884 r., stwierdzono, że publikacja jest warta przeczytania [Michalski 1884, 17-18]. W 1886 r. zrecenzowano czwarte wydanie książki, które zostało sporządzone przez Mykołę Kostomarowa. Autor recenzji Rolle we wstępie omówił źródła wykorzystane przez Bucińskiego i ich autentyczność. Podkreślił dołączenie fascykułów dotyczących „rozgromu kozackiego obozu” pod Beresteczkiem 28 czerwca 1651 r. Akta te pochodziły z Metryki Koronnej Rzeczypospolitej, która znajdowała się ówczesnie i znajduje do dzisiaj w Głównym Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Moskwie. Buciński zaznaczył w swojej monografii, iż Chmielnicki popierał polską szlachtę, za co krytykowali go ukraińscy nacjonaliści. Oskarżał go także o dbanie o Kozaków, a nie o zapewnienie dobrobytu ludności chłopskiej. Podkreślił, iż Chmielnicki pozostawił Ukrainę w krytycznym stanie, co zresztą potwierdził autor recenzji. Po 30 latach po jego śmierci stan Ukrainy określało się jako „ruinę”. Autor artykułu zarzucił Bucińskiemu, iż ten nie zaznaczył, że B. Chmielnicki nadużywał alkoholu, co było czynnikiem, który „niejedną tajemnicę rozjaśni, niejednen krok wytłumaczy”. Recenzent stwierdził, że książka nie wniosła niczego nowego do stanu badań [Rolle 1886, VIII].

Był także ukraińskim działaczem politycznym. Prowadził działalność agitatorską wśród ukraińskich robotników. Jest autorem ponad 5000 publikacji.

¹² Piotr Nikitycz Buciński (24 XII 1853 (5 I 1854)-31 X (13 XI) 1916) był rosyjskim historykiem i archiwistą. Od 1884 r. pracował na stanowisku docenta, a od 1885 r. profesora nadzwyczajnego historii Rosji na Uniwersytecie w Charkowie. Praca o Bohdanie Chmielnickim była jego pracą magisterską, której nie udało mu się obronić w Charkowie w 1883 r. i dopiero dzięki pomocy W. Antonowicza obronił ją w Kijowie na Uniwersytecie św. Włodzimierza. Najważniejszą jego pracę stanowi dysertacja doktorska z 1889 r. *Zaludnienie Syberii i życie pierwszych osiedleńców*.

2. Biogramy wybitnych przedstawicieli nauki i sztuki z Ziemi Zabranych opisanych w *Dziale Literackim* „Kraju”

Jednym z najważniejszych wydarzeń w 1886 r. świata polskiej literatury była samobójcza śmierć Michała Czajkowskiego, autora *Wernyhory*, powieści wydanej w 1862 r.¹³ W *Dziale Literackim* „Kraju” opublikowano szczegółową biografię pisarza. Urodził się w Halczyńcu na Wołyniu a nie – jak błędnie podawały XIX-wieczne encyklopedie – w Halczyńcach na Podolu, w 1808 r. kształcił się w liceum w Krzemieńcu, lecz zaznaczono, że inni absolwenci tej placówki go nie zapamiętali. Autor biogramu, a był nim Zygmunt Fortunat Miłkowski¹⁴ (podpisujący się jako „Jeż”), przypuszczał, że mógł uczyć się tutaj krótko w niższych klasach. Powoływał się przy tym na słowa dwóch absolwentów tej szkoły: Stanisława Worcella oraz Leona Wróblewskiego, którzy twierdzili, iż znali go przed 1830 r., lecz „ze świata”, a nie z liceum. Uważali, że nie nadawał się na pisarza, a do 17. roku życia „zaledwie pisać umiał”, dlatego też podejrzewali, że podpisywał się pod utworami cudzego autorstwa. Przypuszczali, iż mógł napisać je jego ksiądz bądź Jan Omieciński. Domysły te jednak były błędne. Autor wspomnienia o Czajkowskim, który jak mało kto znał ówczesne realia podolskie, stwierdził, iż negatywna opinia o autorze *Wernyhory* wynikała stąd, że nie zapamiętano go ze szkoły i nikt nie czytał jego wcześniejszych tekstów. Pewne było, iż Czajkowski pochodzący z rodziny szlacheckiej znał dzieła Ignacego Krasickiego, Adama Naruszewicza, Stanisława Trembeckiego i innych pisarzy. Poza edukacją pobieraną w Krzemieńcu był uczony przez guwernanta. Czajkowski wzorował się na szkole w Humaniu, opisując dzieje Kozaczyzny. Mając 23 lata (w 1831 r.), był już samodzielny finansowo. Nic nie wiadomo na temat jego rodzeństwa, chociaż autor tekstu zakładał, że Czajkowski miał siostrę, która wyszła za mąż za Karola Różyckiego. Prawdopodobnie w 1839 r. jego rodzice już nie żyli, gdyż to on pieczętował dokumenty i je podpisywał, co potwierdzał w swoim opowiadaniu *Kilka słów o Rusinach*. 17 maja 1831 r. dołączył do wołyńskiego pułku jazdy Różyckiego. Pod jego dowództwem odbył kampanie i zdobył stopień porucznika. Możliwe,

¹³ Czajkowski. 1862. ss. 270.

¹⁴ Kieniewicz, Małecki 1976, XXI/1, 263-268. Zygmunt Fortunat Miłkowski, ps. Teodor Tomasz Jeż (1824-1915) był publicystą i politykiem. W 1847 r. był wolnym słuchaczem na Uniwersytecie w Kijowie. W 1851 r. pisał do „Demokraty Polskiego” artykuły dotyczące Ukrainy. W 1858 r. w Stambule wydał swoją pierwszą powieść *Wasył Hołub*. Napisał broszurę polemiczną przeciw Hotelowi Lambert *Udział Polaków w wojnie wschodniej* w 1858 r. W tym samym roku został wybrany do centralizacji Towarzystwa Demokratycznego Polskiego. Brał udział w powstaniu styczniowym jako „czerwony”. W 1887 r. opublikował broszurę *Rzecz o obronie czynnej i skarbie narodowym*. W 1893 r. przekształcił Ligę Polską w Ligę Narodową. Od 1890 r. był kontrolerem Muzeum Narodowego w Raperswilu. Wybuch I wojny światowej przyjął z entuzjazmem, gdyż dzięki niej liczył na odzyskanie niepodległości przez Polskę. Popierał państwa Ententy. Ogłosił drukiem około 80 powieści, liczne opowiadania, szkice i recenzje literackie.

że uczestniczył w powstaniu listopadowym. Po zakończeniu służby udał się przez Galicję do Francji. Początkowo zatrzymał się w Poitiers, gdzie udzielał się literacko w Towarzystwie Demokratycznym, pisząc m.in. rozprawy filozoficzne i polityczne. 29 października 1836 r. został wykreślony, wraz z Antonim Pałowskiem z Towarzystwa Demokratycznego, ale w następnym roku wystąpił, prawdopodobnie jako samodzielny literat, z *Powieściami kozackimi*. Powód wykluczenia Czajkowskiego z Towarzystwa Demokratycznego pozostawał nieznanym. Zakładano, że Towarzystwu nie odpowiadały jego publikacje dotyczące Kozaczyzny. Dlatego też Czajkowski nawiązał współpracę z Hotelem Lambert i księciem Adamem Czartoryskim, który doceniał literaturę o tej treści. Dzięki temu mógł pisać o tym, co go inspirowało [Jeż 1886, I-II]. Zygmunt Fortunat Miłkowski niewiele mówi o przyczynach samobójstwa, ale z tekstu wyraźnie przebija sympatia do tragicznie zmarłego autora.

Drugą wybitną postacią z Ziemi Zabranych, opisaną w *Dziale Literackim*, był Jan Juszkiewicz. Urodził się 27 maja 1815 r. w parafii żarańskiej znajdującej się w powiecie telszewskim, leżącym w guberni kowieńskiej. Zmarł 29 kwietnia (11 maja 1885 r.) w Kazaniu. Jego biograf, Jan Niecisław Baudouin de Courtenay¹⁵, będący jednym z najwybitniejszych polskich językoznawców, stwierdził, iż „tacy ludzie żyją istotnie dla idei”. Juszkiewicz ukończył szkołę księży bernardynów w Datnowie, a następnie w 1839 r. gimnazjum w Krozach. Po zakończeniu szkoły, dzięki pomocy finansowej rządu, został wysłany na Uniwersytet w Charkowie, gdzie w 1844 r. uzyskał stopień doktora nauk. Do 1885 r. pracował jako nauczyciel, po czym zrezygnował z tej pracy. Resztę życia poświęcił na badanie języka litewskiego. Napisał broszurę pedagogiczną *O wykładzie geografii (O преподаwaniu geografii)* wydaną pomiędzy 1851 a 1858 r. Opublikował prace z pedagogiki, obie wydane w Petersburgu w 1860 r.: *Myśli o urządzeniu strony naukowej naszych szkół (Myśli ob ustroju uczebno-czaski naszych ucziliszcz)*, *Kilka słów o samodzielnym kształceniu się naukowo-pedagogicznemu (Nieskolkosłow ob. uczebno-pedagogiczeskom samoobrazowaniu)*. Publicysta pisał także o języku litewskim, mimo że nie miał wykształcenia lingwistycznego. Początkowo tworzył „na własną rękę” jako „dyletant”. Otrzymał jednak polecenie od oddziału drugiego (języka i literatury rosyjskiej) Akademii Nauk w Petersburgu, aby omówił podręcznik języka litewskiego Augusta Schleichera. Tekst Juszkiewicza, zatytułowany *Zapiska o knigie A. Szlejchera: Handbuch der Litauischen Sprache*, został wydany w Petersburgu

¹⁵ Nitsch 1935, I/4, 359-362. Jan Niecisław Baudouin de Courtenay (1845-1929) był lingwistą i publicystą. Studiował na wydziale filologiczno-historycznym Szkoły Głównej w Warszawie. W 1866 r. uzyskał stopień magistra. Otrzymał stypendium jako wybitny student i został wysłany do Pragi i Jeny. W 1870 r. napisał doktorat z filozofii, a w 1871 r. został docentem prywatnym językoznawstwa porównawczego w Petersburgu. W 1874 r. osiedlił się w Kazaniu i tam wykładał jako docent gramatykę języków indoeuropejskich. Był jednym z założycieli lingwistycznej szkoły kazańskiej. Autor około 300 rozpraw i artykułów. Odchodził od naukowej kastowości, pisał w ten sposób, aby rozumiały go osoby bez wykształcenia lingwistycznego.

w 1857 r. Praca Juskiewiczza zakończyła się sporządzeniem tekstu *Materjały dla srawnitelnogo i objasnitielnogostowaria i grammatiki. Izadnije wtorogo otdielenja impieratorskoj akademii nauk* (tom piąty, wydany pod redakcją I. Sriezniewskiego w 1859 r.). Rozdział napisany przez Juskiewiczza nosił tytuł *O honorach litewskiego jazyka*. Osobno tekst wydano po litewsku w 1861 r. Zaznaczono przy tym, iż autor napotykał na trudności przy badaniu gwary litewskiej. Poza badaniem gwary Juskiewiczz ustalał zasady pisowni litewskiej. Można je jednak skrytykować, gdyż Juskiewiczz nie uwzględnił akcentu. Podkreślono również fakt, iż Juskiewiczz – przebywając z inteligencją oraz duchowieństwem – posługiwał się językiem polskim. Wpływ na to miało pochodzenie rozmówców. W XIX w. teren Litwy zamieszkiwali również Polacy, którzy należeli właśnie do inteligencji bądź byli duchownymi.

Współpracował ze swoim bratem, księdzem Antonim Juskiewiczzem, który zbierał podania, opowieści i utwory literatury litewskiej. Brat dodatkowo motywował J. Juskiewiczza do pracy. Gdy w 1862 r. Juskiewiczz ożenił się z Litwinką Felicją Lutkiewiczówną, zintensyfikował badania nad językiem litewskim. Bracia Juskiewiczzowie w 1867 r. w Petersburgu wydali pieśni litewskie *Litowskija narodnyja piesni s pierewodom na russkijjazyk. Priloženje k XII tomu zapisok Imp. Akad. Nauk*. Warunkiem dopuszczenia ich do druku, postawionym przez oddział drugi Akademii Nauk, była transliteracja tekstu z alfabetu łacińskiego na rosyjski. Spotkało się to z negatywnym odbiorem na Litwie. Czytelnicy wykupywali śpiewniki i „oddawali na ofiarę bogu ogniovi” [Baudouin de Courtenay 1886, II-IV].

W 30. numerze czasopisma wydrukowano dalszą część życiorysu J. Juskiewiczza, sporządzonego przez tego samego autora. Biograf zaznaczył w niej, iż po 1867 r. bracia mieli dłuższą przerwę wydawniczą, co wiązało się, z jednej strony z transliteracją jednego alfabetu na drugi, z drugiej zaś z nieprzychylnym przyjęciem wcześniejszej publikacji. Zbiór pieśni A. Juskiewiczza był imponujący, liczył 5624 utworów. W 1875 r. w Kazaniu Baudouin de Courtenay poznał osobiście J. Juskiewiczza. Lingwista zasugerował mu wydanie pieśni w *Uczonych zapiskach kazanskogo uniwersitieta*. Uniwersytet Kazański zaaprobował wydruk zbioru pod warunkiem uiszczenia przez autora opłaty. Ostatecznie pieśni zostały wydane w 3 tomach. Przed śmiercią A. Juskiewiczz przekazał pełnię praw wydawniczych bratu. Innym doniosłym wydarzeniem było wydanie *Słownika litewsko-rosyjsko-polskiego*, do którego materiały bracia zbierali w latach 1863-1866 r. Słownik zawiera blisko 70 000 haseł [Baudouin de Courtenay 1886, I-II]. Przetłumaczenie haseł litewskich na język rosyjski było warunkiem koniecznym wydania, postawionym przez Akademię Nauk. Druk *Słownika litewskiego* rozpoczął się w marcu 1884 r. 29 kwietnia (9 maja) 1885 r. Cesarska Akademia Nauk przekazała informację, że korektę słownika zrobi prof. Vatrošav Jagić, co J. Juskiewiczz odebrał jako brak zaufania ze strony Akademii. Ale sam nie był w stanie dokończyć pracy, gdyż

6 (18) października 1885 r. został dotknięty chorobą. Na tej informacji kończy się biogram J. Juszkiewicza [Baudouin de Courtenay 1886, I-II]. Trzy artykuły poświęcono braciom Juszkiewiczom, co pokazuje, jak wielkim autorytetem się cieszyli oraz jak ceniono ich działalność na rzecz propagowania języka litewskiego.

Ten krótki przegląd recenzji i biogramów zamieszczonych w latach 1883-1886 w *Dziale Literackim* „Kraju” o tematyce związanej z Ziemią Zabraną pozwala na sformułowanie kilku wniosków. Po pierwsze, redakcja „Kraju” już na samym początku bardzo dbała o wysoki poziom dodatku literackiego. Świadczy o tym zamieszczanie rzeczowych i kompetentnych omówień prac, powieści i książek historycznych. Po drugie, redaktor Erazm Piltz zdawał sobie sprawę, że dodatek literacki czytany będzie tylko wtedy, gdy znajdą się tam nazwiska wybitnych lub przynajmniej znanych i poczytnych autorów. Dlatego o znanych i wybitnych pisali co najmniej równie znani i wybitni. Trzyczęściowy biogram Jana Juszkiewicza napisał Jan Niecisław Baudouin de Courtenay, o Michale Czajkowskim Zygmunt Fortunat Miłkowski, a o twórczości Daniły Mordowecia – Iwan Franko – największy poeta w historii kraju ukraińskiego. Dzięki temu *Dział Literacki* tygodnika „Kraj” był chętnie czytany.

Bibliografia

- Rok 1847 na Białorusi. (Kartka z dziejów poddaństwa) przez Fr. Glińskiego.* 1884. „Kraj” nr 4: 18-19.
- Rok 1847 na Białorusi. (Kartka z dziejów poddaństwa) przez Fr. Glińskiego (dokończenie),* 1884. „Kraj” nr 5: 18-19.
- Kraj. Tygodnik polityczno-społeczny (5041/3).* 2000. *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, III: 1865-1918. Wol. 1. Red. Sokołowska S. Warszawa: Wydawnictwo DiG: 855-858.
- Dział Literacki „Kraju” (4884).* 2000. *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, III: 1865-1918. Wol. 1. Red. Sokołowska S. Warszawa: Wydawnictwo DiG: 828.
- Przegląd literacki. Dodatek do „Kraju” (5308).* 2000. *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, III: 1865-1918. Wol. 1. Red. Sokołowska S. Warszawa: Wydawnictwo DiG: 911.
- Данило Мордовець, „Сагайдачний. Кримська неволя”.* В: <<http://book-sale.com.ua/Bukinisticheskie-iz1daniya/4702010100-002-Danilo-Mordovets-Sagaydachnyy.-Krymskaya-nevolya.html>> [Dostęp 11 II 2016].
- Федоров Иосиф Иванович.* В: <<http://www.prlib.ru/Lib/Pages/item.aspx?itemid=88068>> [Dostęp 27 IV 2016].
- Тумолмин, Тимофей Иванович.* В: <<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1654134>> [Dostęp 29 IV 2016].
- Bar Adam. 1936. *Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących.* Kraków.

- Baudouin de Courtenay Jan. 1886. *Jan Juszkiewicz. Badacz litewski. Dział Literacki „Kraju” nr 29: II-IV.*
- Baudouin de Courtenay Jan. 1886. *Jan Juszkiewicz. Badacz litewski (dalszy ciąg). Dział Literacki „Kraju” nr 30: I-II.*
- Baudouin de Courtenay Jan. 1886. *Jan Juszkiewicz. Badacz litewski (dokończenie). Dział Literacki „Kraju” nr 31: I-II.*
- Budrys. 1885. *Mickiewicz w literaturze litewskiej. Dział Literacki „Kraju” nr 46: 30-31.*
- Franko Iwan. 1886. *Z literatury ukraińskiej. Dział Literacki „Kraju” nr 24: IV-V.*
- Ilgowski Jan. 1885. *Z literatury rosyjskiej. „Kraj” nr 34: 23-24.*
- Ilgowski Jan. 1886. *Nowości literackie. Dział Literacki „Kraju” nr 11: VII.*
- Jelski Aleksander. 1885. *O gwarze białoruskiej. „Kraj” nr 5: 14-15.*
- Jelski Aleksander. 1885. *O gwarze białoruskiej. „Kraj” nr 6: 24-25.*
- Jeź Teodor Tomasz. 1886. *Michał Czajkowski. Dział Literacki „Kraju” nr 4: I-II.*
- Kieniewicz Stefan, Małecki Marian. 1976. *Zygmunt Miłkowski. W: Polski słownik biograficzny. Red. Mieroszewski S., Morsztyn W., XXI. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum: 263-268.*
- Kmieciak Zenon. 1969. *„Kraj” za czasów redaktorstwa Erazma Piltza. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.*
- Kościałkowski Stanisław. 1939. *Dowojna Sylwestrowicz Aleksander. W: Polski słownik biograficzny. Red. Dolski J., Drohojowski J., V/4. Kraków: Ossolineum: 357-358.*
- Kościałkowski Stanisław. 1939. *Dowojna Sylwestrowicz Mieczysław. W: Polski słownik biograficzny. Red. Dolski J., Drohojowski J., V/4. Kraków: Ossolineum: 357-358.*
- Mjm. 2016. *Iwan Franko – przeciw uciskowi ludu Galicji. W: <<http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1215219,Iwan-Franko-%E2%80%93-przeciw-uciskowi-ludu-Galicji>> [Dostęp 1 V 2016].*
- Michalski A.L. 1884. *Nowy portret Chmielnickiego. „Kraj” nr 45: 17-18.*
- Michalski A.L. 1885. *Dział Literacki. Z literatury małoruskiej. „Kraj” nr 1: 20-21.*
- Nitsch Kazimierz. 1935. *Baudouin de Courtnay Jan. W: Polski słownik biograficzny. Red. Abakonowicz-Abdank B., Beynart W., I/4. Kraków: Ossolineum: 359-362.*
- [Rolle] Józef Antoni. 1885. *Archiwa witebskie i mohylowskie. „Kraj”, nr 18: 16-17.*
- [Rolle] Józef Antoni. 1885. *Archiwa witebskie i mohylowskie. „Kraj” nr 19: 20-21.*
- [Rolle] Józef Antoni. 1885. *Archiwa witebskie i mohylewskie. „Kraj” nr 20: 20-21.*
- [Rolle] Józef Antoni. 1885. *Z historiografii rosyjskiej. Dział Literacki „Kraju” nr 48: 26-28.*
- [Rolle] Józef Antoni Dr. 1886. *Nowości literackie. Dział Literacki „Kraju” nr 11.*
- [Rolle] Józef Antoni Dr. 1886. *Nowości literackie. Dział Literacki „Kraju” nr 12: VIII.*
- Tokrzewicz Józef. 1884. *Nowa etnografia „białoruska”. „Kraj” nr 27: 15-18.*
- Tretiak Józef. 1885. *Pieśniarz białoruski. „Kraj” nr 10: 21.*
- Wiech Stanisław. 2008. *Epoka reakcji i „pieredyszki”. Wileńscy generałowie-gubernatorzy wobec problemu polskiej własności ziemskiej w latach 1864-1884. „Kwartalnik Historyczny” z. CXV: 53-98.*
- Wasiliew M.W., Suworow A.W. 2007. *Wołogda w minuwszym tysiaczeletii. Wołogda.*

Summary**THE TAKEN LANDS IN *LITERATURE SECTION* OF WEEKLY "KRAJ"
IN YEARS 1883-1886**

In the article the Taken Lands were presented from the perspective of literature reviewed in the *Literature Section* of "Kraj" newspaper and the first issues of *Literature Review* of "Kraj" newspaper published in years 1883-1886. In the article are presented scientific books, fictional literature, and the biographies of writers living in these lands. Additionally these works are reviewed and graded. A total of ten books on the subject of lands taken away were discussed and two biographical notes were included.

Kontakt z Autorem:
maciekgrabski@wp.pl